

Παράδοση καὶ ἀνανέωση κατὰ τὸν Ἅγιο Φώτιο

ΔΕΣΠΩΣ ΑΘ. ΛΙΑΛΙΟΥ*

*Μακαριώτατε,
Σεβασμιώτατοι ἅγιοι Πατέρες, μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς
Ἑλλάδος,
Θεοφιλέστατε ἅγιε Ἡγούμενε τῆς Ἱ. Μονῆς Πεντέλης,
Ἅγιοι Πατέρες παντὸς βαθμοῦ,
Κύριε πρ. Πρύτανη,
Σεβαστοὶ καθηγητὲς ἐν ὁμοτιμία,
Ἄγαπητὲς συναδέλφισσες καὶ συνάδελφοι πάσης βαθμίδος,
Ἄγαπητοὶ φοιτητὲς καὶ φοιτήτριες, πάντες καὶ πάσες ἐν Χριστῷ ἀδελφοὶ καὶ
ἀδελφές!*

Ἐπιτρέψατέ μου νὰ ἐκφράσω τὶς εὐχαριστίες μου πρὸς τὸν Μακαριώτατο καὶ τὴν περὶ αὐτὸν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῆς προτάσεως τοῦ Τιμήματός μου, τῆς Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ ΑΠΘ, γιὰ τὴ σημερινὴ εἰσήγηση, ἐνταυτῷ δὲ μεταφέρω τὸν προσήκοντα χαιρετισμὸ τοῦ Πρυτάνεως τοῦ ΑΠΘ καθ. κ. Ἰωάννη Μυλόπουλου, ἐπισημαίνουσα καὶ τὴν εὐσέβεια πὸν χαρακτηρίζει τὴν πλειονοψηφία τῶν διδασκόντων τοῦ ΑΠΘ.

Ὁ τίτλος τῆς εἰσηγήσεώς μου ἀφορᾷ στὴν ἐξέταση τοῦ ζεύγους δύο ὀρισμῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ζωῆς μὲ ἐπίκεντρο τὶς περὶ αὐτοὺς διατυπώσεις τοῦ ἁγ. Φωτίου ἢ ἓνα πλαίσιο προϋποθέσεων ἢ ἐκκλησιαστικῆς δράσης πὸν ἀναδύεται ἀπὸ τοὺς δύο ὅρους τοῦ τίτλου.

Α. 1. Στὸ νεοελληνικὸ βίο μας, καὶ ἰδίως μεταπολεμικά, ὁ ὅρος *παράδοση* φορτίσθηκε ἐν πολλοῖς μὲ ἀρνητικὸ περιεχόμενο, καθὼς ταυτίσθηκε μὲ μία στατικὴ ἐπανάληψη τῶν ρημάτων εἴτε τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἴτε τῆς πατερικῆς

* Ἡ Δέσπω Λιάλιου εἶναι Ἀντιπρύτανης Α.Π.Θ. - Καθηγήτρια Τιμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας.

γραμματείας τῶν πρώτων αἰώνων ἢ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Πέραν τῆς κοινωνιολογικῆς ἢ πολιτικῆς ἀνάλυσης ὁ ὅρος *παράδοσις* ἔχασε τὴν παραστατικὴ του δυναμικὴ, τοῦ παραδίδοντος δηλ. καὶ τοῦ ἀποδέκτη, πού ἐν τῇ πορείᾳ γιὰ τὴν προαγωγή τοῦ κοινοῦ σώματος μεταλλάσσεται ὁ ρόλος καὶ ὁ ἀποδέκτης καθίσταται παραδίδων.

2. Περίπου τὰ αὐτὰ μποροῦμε νὰ σημειώσουμε καὶ γιὰ τὸν ὅρο *ἀνανέωσις*, πού ἐπίσης ἔχει φορτισθεῖ μὲ μία χρειὰ προοδευτικότητος σ' ἓνα πλαίσιο κοινωνικοῦ προφητισμοῦ μὲ ρήξη πρὸς ὅ,τι χαρακτηρίζει μονοσήμαντα ἐρμηνεῖς καὶ δράσεις τοῦ παρελθόντος, κοντινοῦ ἢ μακρυνοῦ¹.

Πρέπει νὰ σημειώσω ἐπιγραμματικὰ ὅτι ἡ ἐννοιολογικὴ διάσπαση τῶν ὄρων τῆς μακρᾶς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας ἀνάγεται σὺς ἀρχές τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους μὲ τὴν ὀργάνωση τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ τῆς ἐκπαιδύσεως κατὰ τοὺς δυτικοευρωπαϊκοὺς θεσμούς. Μετά, λοιπόν, ἀπὸ 180 ἔτη ἐλεύθερου βίου καὶ ἔχοντες ὑπόψιν τὴν ὅλη συζήτηση περὶ τοῦ πῶς τοποθετούμεθα ἔναντι τῆς πατερικῆς παραδόσεως καὶ παραγωγῆς, καὶ πῶς ἀξιοποιεῖται αὐτὴ ὡς ἐρμηνευτικὸ γεγονός τῆς λατρεύουσας κοινότητος τῶν Ὁρθοδόξων σ' ἓνα κόσμον τόσο ἀνοιχτό, μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται ὡς πρὸς τὴ συλλογικότητά μας, ἢ ὅποια αἰσθάνεται ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ διαλόγου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ χρέος κατὰ βεβαιότητα νὰ περιφρουρήσει τὴ συνέχεια τῶν παραδοθέντων, ἢ Ὁρθόδοξη θεολογία ψηλαφεῖ τίς ἀμφισημεῖες, πού χαρακτηρίζουν ἐκ τῶν πραγμάτων ὅλες τίς περιόδους τῆς ἱστορίας πού *ᾠδίνουν* καὶ *τίκτουν*, κάτι πού χαρακτηρίζει ἀναμφισβήτητα καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἁγ. Φωτίου. Ἐπισημαίνω ἐπ' αὐτοῦ τὰ ἐξῆς καίρια σημεῖα:

α) Τὴν ἀποκοπὴ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, λόγῳ τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων καὶ τὸν πρωτεύοντα ρόλο τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως γιὰ τὴ σύγκληση *Γενικῆς Συνόδου*, ἀντὶ τοῦ αὐτοκράτορα.

β) Τὴν ποιμαντικὴ εὐθύνη τοῦ Κωνσταντινουπόλεως σὲ χῶρες τῆς «*Βαρβαρικῆς*» (σύμφωνα μὲ τὸν 28ο κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς), οἱ ὁποῖες εἶχαν ἐπιπλέον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πολιτικὸ ἐνδιαφέρον, ὅπως ἡ περιοχὴ τῆς Βουλγαρίας².

1. Πιὸ σαφὴς εἶναι ἡ χρῆση τοῦ ὅρου *συντήρηση* καὶ *συντηρητικός*, πού κατὰ γενικὴ παραδοχὴ ἀφορᾷ σὲ θρησκευτικὲς συμπεριφορὲς καὶ ὁμάδες πού δροῦν μὲ σχετικὴ αὐτονομία ἐν σχέσει πρὸς τίς ἐπίσημες ἀποφάσεις μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος καὶ ὄχι μόνο.

2. Τὸ ὅλο θέμα σχετίζεται βέβαια μὲ τὸν κη' κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τὸ πρωτεῖο τιμῆς τοῦ πάπα Ρώμης, τὴ θέση τοῦ Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ἐρμηνεῖα τοῦ

γ) Τη θεολογική έρμηνεία τῶν ἀποφάσεων τῆς Ζ΄ Οἰκ. Συνόδου, καὶ
 δ) Τὴν ἀνάδειξη τῶν θεολογικῶν διαφοροποιήσεων μεταξὺ Ρώμης καὶ Κων-
 σταντινουπόλεως, καὶ κατ' ἐπέκταση τῶν Ὁρθοδόξων θρόνων τῆς Ἀνατολῆς,
 πού, λόγῳ τῆς ἀραβικῆς κατοχῆς, συμμετεῖχαν στὴ συνοδικὴ πράξη τῆς Ἐκκλη-
 σίας μὲ ὀλιγομελῆ ἕως ἐνδεικτικὴ ἐκπροσώπηση.

Β. Ἡ νέα κατάσταση, λοιπόν, πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ, ἀπαιτοῦσε μία
 γενικὴ ἐπανατοποθέτηση ἐπὶ τῶν ἤδη διαμορφωθεισῶν σχέσεων ἔναντι ὄλων
 καί, ἀσφαλῶς, ἀξιοποίηση ὅλης τῆς προγενέστερης ἐκκλησιαστικῆς πράξης καὶ
 ἐμπειρίας ζωῆς τῆς αὐτοκρατορίας, πού δὲν ἐκτεινόταν πιά σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύ-
 ση. Εἶναι π.χ. χαρακτηριστικὴ ἡ χρῆση τοῦ ὄρου Ἑλλην ἀπὸ τὸν ἅγ. Φώτιο, ἡ
 ὁποία ἀποφορτίζεται ἀπὸ τὸ παγανιστικὸ τῆς περιεχόμενου καὶ σχετίζεται μὲ
 ἄνεση μὲ τὴ γλωσσικὴ ἐκφορὰ τῶν Ἑλληνόφωνων πληθυσμῶν τῆς εὐρύτερης
 περιοχῆς τῆς Μεσογείου, τὶς ἑλληνικὲς φυλές ἢ τοὺς κατοίκους τῆς αὐτοκρατο-
 ρίας πού μιλοῦσαν καὶ ἔγραφαν στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα³. Ἀσφαλῶς στὰ ἐρημ-
 νευτικὰ ἔργα τοῦ ἁγίου οἱ διακρίσεις σὲ Ἰουδαίους καὶ Ἑλληνας, μὲ τὴν ἔννοια
 τοῦ ἐθνικῶν, ὑφίσταται σὲ συμφωνία μὲ τὴν μακρὰ πατερικὴ ἐρημνευτικὴ πα-
 ράδοση. Ἐξάλλου ἡ ἀντιπαράθεση μὲ τὸν Ρώμης Νικόλαο καὶ ἡ ἀνάδυση τῶν
 θεολογικῶν διαφοροποιήσεων ὀδήγησαν τὸν ἅγ. Φώτιο στὴν προσφυγὴ του νὰ
 ἀξιοποιήσει τὴν προγενέστερη πατερικὴ παράδοση ὡς μεθοδολογία⁴, ἀλλὰ καὶ
 περιεχόμενο, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἀποφάσεις τῶν πρὸ αὐτοῦ Οἰκουμενικῶν
 Συνόδων καὶ τὰ ρήματα τῆς Ἀγίας Γραφῆς⁵, προβάλλοντας τὶς προϋποθέσεις

χωρίου Ματθ. 16,18. Πρβλ. DVORNIK E., *The Photian Schism, History and Legend*, Cambridge 1948, σσ. 125, σημ. 4. HERMANN E., "Chalkedon und die Ausgestaltung des Konstantinopolitanischen Primats", ἐν *Das Konzil von Chalkedon*, ἐκδ. GRILLMEIER A. - BACHT H., Würzburg 1973, τόμ. 2, σσ. 459 - 490. Πρβλ. OSTROGORSKY, G., *History of the Byzantine State*, μετφρ. Hussey J., Rutgers University Press 1957, σσ. 200 ἔξ., καὶ RUNCIMAN S., *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία*, (*The Byzantine Theocracy*, Cambridge University Press 1977) μετφρ. Ἰωσήφ Ροηλίδης, Δόμος: Ἀθήνα 2005, σ. 13 ἔξ.

3. Βλ. *Photii Patriarchae Constantinopolitani, Epistulae et Amphilochia*, ἐκδ. Laourdas B. - Westerink G. L., Leipzig 1983, τόμ. 1, Ἐπιστολὴ 115, Βαάνη πραιποσίτω καὶ πατρικίω, σ. 153, 1-16.

4. Γιὰ τὸν ἅγ. Φώτιο ἡ τήρηση τῆς παραδόσεως, «ἡ τῶν ἐνεστηγμάτων συμφωνήσις», δὲν εἶναι ἀπλὴ λεκτικὴ ἀναφορά, ἀλλὰ τρόπος καὶ ἦθος, σεβασμὸς στὰ παραδοθέντα καὶ ἔμπρακτος συμφωνία μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, *Photii Patriarchae Constantinopolitani, Epistulae et Amphilochia*, τόμ. I, μν. ἔργ., Ἐπιστ. 2, σ. 48, 230. Πρβλ. ΑΓ. ΦΩΤΙΟΥ, *Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας ε΄*, PG 102, 284AB- 285A.

5. Ἐνθ. ἀν., σ. 43, 101-107. Πρβλ. γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Βυζαντινοῦ Νομοκάνονα, ὅπως

για τὸν ἔλεγχο τῆς ὀρθότητος μιᾶς βαθμιαῖα διαμορφούμενης ἐπιχειρηματολογίας⁶.

Γ. Τὸ ἔναυσμα τῆς συζήτησης μεταξὺ ἁγ. Φωτίου καὶ Νικολάου Ρώμης δόθηκε μὲ τὴ λεγόμενη *Κοινωνικὴ ἐπιστολὴ*⁷ τοῦ ἁγ. Φωτίου, μὲ τὴν ὁποία ἀνακοίνωνε στὸν πάπα Νικόλαο τὴν ἐκλογή του (858) στὸν ἀρχιερατικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐπισημαίνοντας ὅτι παρακλήθηκε νὰ ἀναλάβει τὴν «ἐπιστασία» καὶ ὑπέκυψε μετὰ ἀπὸ ἄσκησι ἀφόρητων πιέσεων⁸.

Κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἡ ἐπιστολὴ συνιστᾷ ἔκθεσι τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, ἢ «Ὁμολογία»⁹, ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει. Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ σύνοψη ἐπεξήγησι τῶν ὅρων τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, χωρὶς κανένα εὐθὺ ὑπαινιγμὸ γιὰ τὴ σύγχρονη του ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση, ἐκτὸς τῆς φράσεως «θεὸν...πᾶσαν δὲ σκανδάλων ῥίζαν, καὶ πέτραν προσκόμιματος, ἐκ ποδῶν γενημένα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας»¹⁰.

Ὁ πάπας Νικόλαος ἀρνήθηκε, ὡς γνωστὸν, τόσο τὴν ἀπομάκρυνσι τοῦ πατριάρχη Ἰγνατίου ὅσο καὶ τὴν κανονικότητα τῆς «εἰς ἀθρόον» χειροτονίας τοῦ ἁγ. Φωτίου. Ὁ ἁγ. Φώτιος ἐπανῆλθε ἐκ δευτέρου μὲ τὴ λεγόμενη «Ἀπολογητικὴ Ἐπιστολὴ»¹¹ τοῦ 861, ὅχι ὡς «ἀντιλογία», ἀλλὰ ἐμμένων στὴν «ἐκκλησιαστικὴ τάξι» ἢ «εὐταξία», ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑπογραμμίσει ὅτι ὁ ἴδιος «ἄκων» ἤχθη στὸν πατριαρχικὸ ζυγὸ: «Συνεσχέθημεν ἄκοντες, κακούργοι ἴσα καθείροχθημεν, ἐτηρούμεθα φυλασσόμενοι, ἐψηφίσθημεν ἀνανεύοντες, ἐχειροτονήθημεν κλαίοντες ὀδυρόμενοι κοπτόμενοι, ἴσασι ταῦτοι πάντες»¹².

Γιὰ τὸ θέμα τῆς ἀντιρρήσεως τοῦ πάπα ὡς πρὸς τὴν κανονικότητα τῆς «εἰς ἀθρόον» χειροτονίας τοῦ ἁγ. ἐνὸς ἐκφράζει τὴν ἀποψη ὅτι ὑπάρχουν «διαβο-

ἐπίσης καὶ τοὺς πρώτους τίτλους τῆς Ἐπαναγωγῆς. Βλ. ΦΕΙΔΑ Ι. Β., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β*, Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχία μέχρι τὴ Μεταρρύθμισι, Ἀθήνα 1994, σ. 100.

6. Καθ' ὅλον τὸν βίον τοῦ ἐπέμεινε στὴν ἐπιστροφὴ στὴν «παραδοθεῖσαν πίστιν» (ἐνθ. ἀν., σ. 50, 291), στὸ σεβασμὸ τῶν ἱερῶν κανόνων τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τῶν Οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, ἀλλὰ καὶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ ἤθη. Ἡ βαθτεία γνώσι καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν κοινὴ παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας τὸν προφυλάσσει, ἐξἄλλου, ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῆς προσωπικῆς ἀντιπαρθέσεως ἢ προβολῆς.

7. Ἀριθμεῖται ὡς πρώτη στὴν ἔκδοσι τῆς PG 102, 585A-593D.

8. PG 102, 588D: «Ἐν δὴ τοῦτο καὶ μελετήσασι, καὶ λέγειν ἐξασκήσασιν, τὸ δεῖν ἐμὲ πάπῳ καὶ μὴ βουλόμενον τὸ φορτίον τῆς ἐπιστασίας αὐτῶν ἀναδέδασθαι».

9. PG 102, 593B.

10. PG 102, 593C.

11. PG 102, 593D-617D.

12. PG 102, 596C.

λές», με σκοπό την υποτίμηση «*τοῦ κύρους τοῦ θρόνου*»¹³, ἀφ' ἑτέρου τεκμηριώνει τὸ γεγονός στὴν πράξη καὶ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, πρόσφατη καὶ παλαιότερη.

Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπίκληση τῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας δὲν γίνεται γιὰ τὴν παγίωση μιᾶς παραδόσεως ὡς τυποποιημένης διαδικασίας, πράγμα πὺν θὰ ἀποτελοῦσε ἓνα εἶδος ἐπαναλαμβανόμενου στερεότυπου, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται ὡς ἐρμηνευτικὸ πρότυπο τῆς λειτουργίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Ἔτσι, ἐνῶ τὸ μεῖζον θέμα εἶναι ἡ κανονικότητα ἢ μὴ τῆς «*εἰς ἀθρόον*» χειροτονίας, ὁ ἅγ. Φώτιος προβαίνει σὲ μία εὐρύτερη ἀνάλυση γιὰ τὴ λειτουργία τῶν κανόνων, ὡς ὀρισμῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ἢ ὅποια ὅμως ἐκ τῶν πραγμάτων δὲν καλύπτεται πλήρως ἀπὸ ὀρισμούς. Πρὸς τοῦτο ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τοῦ «*ἐμπερίτομου*»¹⁴ Ἀβραάμ καὶ τοῦ «*ἀπερίτιμτου*»¹⁵ Μελχισεδέκ, ἐπισημαίνοντας ὅτι ἀμφότεροι «*τὴν εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην εὐγνωμοσύνην τὲ καὶ λατρείαν παραπλησίως ἀλλήλοις διέσωζον, ἐξ ὧν οὐδέτέρῳ παρὰ θατέρου μῶμος προσήπτετο*»¹⁶. Ὁ ἅγ. Φώτιος δικαιολογεῖ τὴ διαφορὰ ὑπὸ τὸ ζεῦγος τῆς παραβάσεως-παραλήψεως, τοῦ ἐπιζημίου καὶ τοῦ ἀκατακρίτου, ἐὰν δὲν πρόκειται γιὰ ἀπόφαση Οἰκουμενικῆς Συνόδου: «*Καὶ τὰ μὲν οἰκουμενικαῖς καὶ κοιναῖς τυπωθέντα ψήφοις, πᾶσι προσήκει φυλάττεσθαι. Ἄ δέ τις τῶν Πατέρων ἰδίως ἐξέθετο, ἢ τοπικὴ διωρίσατο σύνοδος, τῶν μὲν φυλατόντων τὴν γνώμην οὐ παρίστησι δεισιδαίμονα, οὐ μὴν τοῖς γέ μὴ παραδεξαμένοις τὸ παρορᾶν ἐπικίνδυνον. Οὕτω ξυρᾶσθαι μὲν ἄλλοις πάτριον, ἑτέροις δὲ καὶ συνοδικαῖς ὅροις ἀπόβλητον*»¹⁷.

Ἐπειδὴ ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Νικόλαο Ρώμης χρονολογεῖται στὴν ἀρχὴ τῆς σύγκρουσης μεταξὺ τῶν δύο θρόνων, νομίζω ὅτι οἱ παραπάνω δηλώσεις τοῦ ἅγ. Φωτίου ἔχουν μεγάλη σημασία, γιατί ἀποδεικνύουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ στρατηγικὴ τοῦ ἅγ. Φωτίου ὡς πρὸς τὰ μεῖζονα καὶ τὰ ἐλάσσονα θέματα, ὡς πρὸς τί θεωρεῖ ὡς κοινὴ πίστη τῆς Ἐκκλησίας καὶ τί ἐκφράσεις ζωῆς καὶ ἐπιμέρους καρποφορία τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν. Ἔτσι δικαιολογεῖται ἡ ἐπιμονὴ του στὸν τονισμό τῆς ἀπαρέγκλητης τηρήσεως τῶν ὄρων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, θέτοντας οὐσιαστικῶς διακριτικὰ τὸ κύριο ἐπιχείρημα κατὰ τῆς και-

13. PG 102, 601C.

14. PG 102, 604B.

15. PG 102, 604B.

16. PG 102, 604C.

17. PG 102, 604D.

νοτομίας τῶν λατίνων ὡς πρὸς τὸ Σύμβολο τῆς πίστεως, πράγμα πού θά ἀποτελέσει κεντρικό θέμα κατὰ τὴν πρώτη πατριαρχία τοῦ ἁγ. Φωτίου καὶ τὴ σύνοδο τοῦ 867.

Ἔτσι, ἀφοῦ ἀπαριθμῆσει τὴ διαφορετικὴ πράξη τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν ὡς πρὸς τὴ νηστεία τοῦ Σαββάτου, τὴν ἀγαμία τῶν πρεσβυτέρων, τὴν ἀνάρρηση στὸν ἐπισκοπικὸ βαθμὸ ἀπὸ τοῦ πρεσβυτέρου ἢ τοῦ διακόνου, τὴν κρεοφαγία τῶν μοναχῶν ἢ τὸν τρόπο εἰσόδου μοναχοῦ στὴν τάξη τῶν κληρικῶν, μὲ ἀναφορὰ ἀκόμη καὶ στὶς «τὰς τῶν λειτουργικῶν ἐτερότητας τὰς ἐν ταῖς εὐχαῖς, τὰς ἐν ταῖς ἐπικλήσεσι, τὰς ἐν τάξει καὶ ἀκολουθία»¹⁸, πού ἀφοροῦν ἀκόμη καὶ στὴ θεία λειτουργία, τὴν ἐμφάνιση τῶν κληρικῶν, πού γιὰ τὸν ἁγ. Φώτιο «ὁ μὲν γὰρ τρόπος τὸν ἄνδρα καὶ πρὸ τῆς ἱερωσύνης δείκνυσιν ἄξιον»¹⁹ καὶ «τῶν τρόπων μᾶλλον τῶν τῆς ἱερωσύνης ἀξίων»²⁰, ἐκθέτει ὁ ἁγ. Φώτιος ἐν συνεχείᾳ τὴ θέση του γιὰ τὴν «εἰς ἀθρόον»²¹ χειροτονία του, κάνοντας ἀναδρομὴ σὲ ἀντίστοιχα παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἐνιαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, ὅπως τῶν ἀγίων Ἀμβροσίου Μεδιολάνων, Νεκταρίου Κωνσταντινουπόλεως, Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ, Θαλασσίου Καισαρείας, ἀλλὰ καὶ τῶν προκατόχων του Νικηφόρου καὶ Ταρασίου Κωνσταντινουπόλεως²², τοῦ τελευταίου ὄντος καὶ πατροθείου του. Μάλιστα ἰσχυρίζεται ὅτι ὅποιος μέμφεται αὐτοὺς τοὺς ἀγίους, εἶναι πατροκτόνος: «πατραλοίας ὑπέχειν γραφήν»²³, ἂν καὶ δίδει τὴν πληροφορία ὅτι ὑπῆρξε συνοδικὴ ἀπόφαση κατὰ τὴν ἐκλογή του νὰ μὴ ξαναχρησιμοποιηθοῦν αὐτὰ τὰ παραδείγματα ὡς πατερικὴ μαρτυρία γιὰ κάποια χειροτονία «εἰς ἀθρόον» στὸ μέλλον, πρὸς ἄρση παρομοίων συζητήσεων καὶ φιλονεικιῶν: «μηκέτι τοῦ λοιποῦ πρὸς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ὕψος ἀθρόως ἀνάγεσθαι τοὺς ἐκ λαϊκῶν, ἢ μοναχῶν ψηφίζομένους, εἰ μὴ διὰ τῶν ἐφεξῆς ἱερατικῶν βαθμῶν διόδουσιν»²⁴.

18. PG 102, 608B.

19. PG 102, 608C.

20. PG 102, 609A.

21. PG 102, 608B: «Ἐκ μέντοι λαϊκῶν ἱεράν πολιτείαν ἐπανηρημένον εἰς ἀρχιερέα προάγεσθαι, ἀκόλουθον ἄγαν, καὶ Πατράσι θείοις οὐ λόγοις καθωμιλημένον, ἀλλ' ἔργοις αὐτοῖς διαπεπραγμένον, ἐπὶ μεγάλῳ κέρδει τῆς νύμφης Χριστοῦ Ἐκκλησίας κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐπίδεδεικται».

22. PG 102, 609AB.

23. PG 102, 609A.

24. PG 102, 609C.

Ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τῆς Ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συνοδικὴ ἔκφραση καὶ ἀπόφαση²⁵, θὰ πρέπει νὰ τονισθοῦν ἐπίσης τρία ἀκόμη στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συ-
νυφαίνονται μὲ τὸν ὑπὸ ἐξέταση θεματικὸ ἄξονα:

α) Τὸ θέμα τῶν *καινοτομιῶν* στὴν Ἐκκλησία, πού ὁ ἅγ. Φώτιος τὶς ἀποδίδει
στὸν τρόπο αὐτῶν πού δροῦν ἀνελαίως καὶ ἔχουν ἀρρωστημένα μυαλά, μὲ ἀπο-
τέλεσμα «*ταῖς καινοτομίαις τε καὶ ταῖς νεωτεροποιίαις προσεχεγνέναι μᾶλλον,
ἢ τοῖς καθεστηκόσι καὶ καλῶς κειμένοις προσεπερείδεσθαι*»²⁶,

β) Τὸ θέμα τῆς συμμεταβολῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαιοδοσιῶν σύμφωνα
μὲ τὶς πολιτικὲς ἐπικράτειες καὶ διοικήσεις²⁷, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ὁ ἅγ.
Φώτιος ὑπενθυμίζει στὸν πάπα τὰ ὅρια τῆς νέας πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς
κατάστασης,

καὶ γ) Τὸ θέμα τῆς ἐνημερώσεως τοῦ πάπα, ἢ τῆς ἐπικοινωνίας μόνο μὲ κλη-
ρικούς πού θὰ ἔχουν «*συστατικά*» γράμματα, γιὰ νὰ μὴ μποροῦν νὰ δράσουν
ἄνθρωποι συκοφάντες καὶ δόλιοι²⁸.

Στὸ ἴδιο ἱστορικὸ πλαίσιο μὲ τὶς δύο Ἐπιστολὲς πρὸς Νικόλαο ἀνήκουν δύο
ἀκόμη κείμενα, ἡ *Ἐγκύκλιος Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς
θρόνους*²⁹ τοῦ 867 καὶ ἡ *ΙΗ' Ὀμιλία, λεχθεῖσα ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς Ἁγίας Σοφίας,
ἠνίκα τοῖς ὀρθοδόξοις καὶ μεγάλοις ἡμῶν βασιλεῦσι Μιχαὴλ καὶ Βασιλείῳ ὁ
κατὰ πάσης αἰρέσεως ἐστηλογραφήθη θρίαμβος*³⁰, ἐπίσης τοῦ ἔτους 867 ἐπὶ τῇ
λήξει τῆς συνόδου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἡ ὁποία: α) κατεδίκασε τὴ δράση τῶν κα-
θολικῶν ἱεραποστόλων στὴ Βουλγαρία³¹, β) ἐξήτασε τὶς κατηγορίες τῶν ἐπι-
σκόπων τῆς Ἰταλίας κατὰ τοῦ πάπα Νικολάου, καὶ γ) ἀναγνώρισε τὴν εἰκονό-
φιλη σύνοδο τοῦ 787 ὡς ἔβδομη Οἰκουμενική.

Κατὰ τὴ συνήθεια τῶν *Προσφωνητικῶν λόγων* πρὸς βασιλεῖς ὁ ἅγ. Φώτιος
δηλώνει ὅτι οἱ ἀποφάσεις τῆς Συνόδου συνιστοῦν «*τὸν θρίαμβον τὸν κατὰ τῶν*

25. PG 102, 613B.

26. PG 102, 612D.

27. PG 102, 613C.

28. PG 102, 617A.

29. *Photii Patriarchae Constantinopolitani, Epistulae et Amphilochia*, τόμ. I, μν. ἔργ., Ἐπι-
στ. 2, σσ. 40-53.

30. ΛΑΟΥΡΔΑ Β., *Φωτίου Ὀμιλία* (ἔκδοσις κειμένου - εἰσαγωγή καὶ σχόλια), ἐν Ἑλληνικά
12, Θεσσαλονίκη 1959, σσ. 173-180. Πρβλ. DVORNIK F., *The Photian Schism, History and
Legend*, μν. ἔργ., σσ. 123-158.

31. Βλ. γιὰ τὸ θέμα ΤΑΡΝΑΝΙΔΗ Χρ. Ιω., *Ἡ διαμόρφωσις τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Βουλγαρικῆς
Ἐκκλησίας (864-1235)*, Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἐπιστημονικαὶ Πραγματεῖαι 13,
Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 58-60.

αἰρέσεων»³², γιατί μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου δὲν ὑπῆρχε κάποια νέα θεολογική παραγωγή, «οὐκ ἔχων (ὁ χρόνος) ὠδίνα»³³, ἐνῶ μὲ τὰ ἔργα, δηλ. τὴ στήριξη ἐνὸς ἀθλητῆ, δηλ. τοῦ Μιχαήλ, ὁ χρόνος «καὶ νεαζούσαις ὠδίσιν ἐγκαλλωπίζεται»³⁴, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπάρξει «ἀνανέωσις»³⁵, καὶ οὐσιαστικά ἐνίσχυση τῶν παλαιῶν διατυπώσεων. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ χρήση τοῦ ὄρου «ἀνανέωσις» ὡς συνώνυμης μὲ μία σειρά τύπων ἀπὸ τὰ ρήματα «νεάζω» καὶ «νεανιεύομαι», χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν ἅγ. Φώτιο μὲ τὴν ἔννοια τῆς δημιουργικῆς συμβολῆς, τῆς πνευματικῆς καρποφορίας, τῆς νέας γέννας, μὲ συνεπαγόμενο τὸν πόνο τοῦ τοκετοῦ, τὴν ὠδίνα τῆς δημιουργίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὄροι ὅπως «νεωτεροποιός»³⁶, «καινοτομία»³⁷, «καινολογῶ»³⁸, «καινουργῶ»³⁹ ταυτίζονται μὲ τὴν αἵρεση καὶ τὶς ἐνέργειες τῶν αἰρετικῶν.

Τὸ ἐνδιαφέρον στοιχεῖο ποὺ προκύπτει ἀπὸ μία πρώτη σύγκριση μεταξὺ τῆς ἀναφερόμενης ὡς «Ἀπολογητικῆς» ἐπιστολῆς πρὸς τὸν πάπα Νικόλαο καὶ τῆς «Ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς», καὶ ποὺ μᾶς ξαφνιάζει, εἶναι ἡ διαφορετικὴ ἐκτίμηση ὡς πρὸς τὶς ὑπάρχουσες διαφορῆς μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσης ἐν σχέσει πρὸς τὴ νηστεία τοῦ Σαββάτου, τὴ γαλακτοποσία, τὸν ἐνθεσμο γάμο τῶν πρεσβυτέρων, καὶ κοντὰ σ' αὐτὰ τὴν τέλεση τοῦ μυρισμοῦ καὶ τοῦ χρίσματος ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους, μὲ ἀποκορύφωμα τὴν ἀναφορὰ στὴν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος: «Ὁ,τι δηλ. στὴν πρώτη περίπτωση θεωρεῖ ὁ ἅγ. Φώτιος ὡς ἔθος»⁴⁰, ποὺ δὲν παραβιάζει τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως, στὴ δευτέρῃ περίπτωση, μὲ μία συστηματικῶς κορυφούμενη ἔκθεση, κατακρίνεται, καθὼς συνδέει τὸ ἔθος μὲ τὴν ἀκύρωση τῆς λειτουργικῆς πράξης καὶ τῆς πλημελοῦς ἐκφωνήσεως τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως⁴¹ (τὸ ὁποῖο, σημειωτέον, εἶχε ἤδη ἐνσω-

32. ΛΑΟΥΡΔΑ Β., *Φωτίου Ὁμιλία*, μν. ἔργ., σ. 175, 12-14.

33. Ἔνθ. ἀν., σ. 173, 1.

34. Ἔνθ. ἀν., σ. 173, 8.

35. Ἔνθ. ἀν., σ. 173, 14.

36. *Photii Patriarchae Constantinopolitani, Epistulae et Amphilochia*, τόμ. Ι, μν. ἔργ., Ἐπιστ. 1, σ. 5, 92.

37. PG 102, 612D.

38. *Photii Patriarchae Constantinopolitani, Epistulae et Amphilochia*, τόμ. Ι, μν. ἔργ., Ἐπιστ. 2, σ. 43, 107.

39. Ἔνθ. ἀν., σ. 45, 141.

40. PG 102, 605D.

41. *Photii Patriarchae Constantinopolitani, Epistulae et Amphilochia*, τόμ. Ι, μν. ἔργ., Ἐπιστ. 2, σ. 46, 185.

ματωθεῖ στή θ. Λειτουργία) καὶ ἐν τέλει μὲ τὴν κατάλυση τῆς πατροπαράδοτης πίστεως τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων⁴².

Δ. Τὸ ἐρώτημα ἐν τέλει ποὺ τίθεται εἶναι: σὲ ποιά ἀπὸ τὶς δύο περιπτώσεις ἐκφράζεται ἡ παράδοση τῶν Πατέρων; Ἡ ἀνεκτικὴ προσέγγιση τῆς διαφορότητας μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνας λόγος ἀνανεώσεως; ἢ ὑπὸ ποῖες συνθῆκες μπορεῖ νὰ κρατηθεῖ ἡ ἰσορροπία ἀνάμεσα σὲ μία ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν ρημάτων τῶν Πατέρων καὶ τῶν Συνόδων καὶ ἐνὸς λόγου ποὺ θὰ συμβάλλει στὴν ἐρμηνεία κατ' ἀρχὰς τῆς ἴδιας τῆς διαφορότητας καὶ θὰ ἀναλύσει τὶς συνθῆκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἡ χριστιανοσύνη βιώνει τὴ διάσπαση ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν. Μήπως ἡ διαφορτικὴ προσέγγιση ἀπὸ τὸν ἅγ. Φώτιο τῶν προαναφερθέντων θεμάτων τῶν δύο κειμένων μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνας λόγος παράδοσης ἀλλὰ καὶ ἀνανέωσης τῆς μεθοδολογίας ὡς πρὸς τὴ χρῆση μιᾶς μακροαίωσης παράδοσης, ποὺ εἶναι ἐν τοῖς πράγμασι μαρτυρία ζωῆς;

42. Στὴν ἐν Τρούλφῳ σύνοδο τοῦ 692, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συνέχεια τῶν Ε' καὶ ΣΤ' Οἰκουμενικῶν Συνόδων μὲ ἔκδοση 102 κανόνων, εἶχαν κατακριθεῖ ἔθιμα τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, καὶ γι' αὐτὸ ὁ πάπας Σέργιος Α' ἀρνήθηκε νὰ ἀναγνωρίσει τὴ σύνοδο αὐτή. Βλ. MANSI 11, 936 - 988. Πρὸβλ. ΚΑΡΜΠΗ Ἰω., *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις 1960, τόμ. 1, σσ. 225-235. DVORNIK F., "The Schism between East and West", ἐν *Eastern Churches Review* 1: 1 (1966), σ. 7, S. RUNCIMAN F., *The Easter Schism. A Study of the Papacy and the Eastern Churches during the XIth and XIIth Centuries*, Oxford (ἀνατύπωση) 1956, σσ. 24-25, καὶ EVERY G., *The Byzantine Patriarchate*, London 1962, σ. 118 ἑξ. Τὶς παρεκκλίσεις τῶν δυτικῶν ἱεραποστόλων ἐλέγχει ἐπίσης ὁ ἅγ. Φώτιος στὴν ἐπιστολὴ του τοῦ ἔτους 865 πρὸς τὸν Μιχαήλ, ἄρχοντα Βουλγαρίας, *Photii Patriarchae Constantinopolitani, Epistulae et Amphilochia*, μν. ἐργ., τόμ. 1, Ἐπιστ. 1, σσ. 1-39.